


SHARQ TILLARI TIPOLOGIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI XUSUSIDA

 <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-28-158-162>

PhD. Kamola RAXMATJONOVA,
TDSHU o‘qituvchisi.
Toshkent, O‘zbekiston
Tel: +998909926859;
mohisuji7590@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada lingvistik tipologiyaning tilshunoslikdagi o‘rni, zamonaviy tillar tipologiyasining ahamiyati haqida so‘z boradi. Shuningdek, lingvistik tipologiyada tillarning o‘zaro umumiy va xususiy belgilari o‘rganilishi, lingvistik tipologiyadagi asosiy uslublar haqidagi nazariyalar keltiriladi. Sharq tillarini tipologik tahlil qilganda uchraydigan asosiy muammolar va ularning yechimi keltiriladi.*

Tayanch so‘zlar: *Lingvistik tipologiya, diaxron, sinxron, qiyosiy-tarixiy metod, morfologik, genetik.*

Аннотация: *В данной статье говорится о месте лингвистической типологии в языкознании, значении типологии современных языков. Также приводятся теории об изучении общих и специфических черт языков в лингвистической типологии, основные методы в лингвистической типологии. Представлены основные проблемы, возникшие при типологическом анализе восточных языков, и пути их решения.*

Ключевые слова: *Лингвистическая типология, диахронический, синхронический, сравнительно-исторический метод, генетический.*

Abstract. *The article considers of the role of linguistic typology in linguistics, its interrelationship with other disciplines, and the importance of typology of modern languages. Also, theories about the study of common and specific features of languages in linguistic typology, the main methods in linguistic typology are presented. The main problems encountered in the typological analysis of Eastern languages and their solutions are presented.*

Key words: *Linguistic typology, diachronic, synchronic, comparative-historical method, primary language, morphological, genetic.*

Inson turli tillarni eshitganda yoki o‘rganganda ularda asosan ikki jihatdan, ya’ni tashqi o‘xshashlik va so‘zlarning grammatik tuzilishi, negiz yasalishi, gapda so‘zlarning o‘zaro bog‘lanish usulida o‘xshashlik borligini sezadi. Tillarni turlarga ajratish jarayonida genetik, morfologik va struktural tasniflashga ahamiyat beriladi. Tillarning genetik munosabatidan

qat'iy nazar ular orasidagi o'zaro yaqinlashtiruvchi hamda uzoqlashtiruvchi til faktlarini lingvistik tipologiya o'rganadi. O'z navbatida lingvistik tipologiya chog'ishtirma hamda qiyosiy tipologiyaga ajratiladi. Bu hodisa tillarning qardosh yoki qardosh bo'lmaganligi bilan bog'liq.

Zamonaviy lingvistik adabiyotlar ko'rsatadiki, lingvistik tipologiya dastavval g'arbda F.Shlegel asarlaridan boshlangan. Keyinchalik tillar tipologiyasi bo'yicha A.V.Shlegel, V.Gumbolt, X.Shteyntal, A.Shleyxer, E.Sepir, V.Skalichka, A.Martine, F.F.Fortunatov, I.I.Meshchaninov, B.Uspenskiy, Yu.V.Rojdestvenskiy, V.N.Yarseva va boshqalar tadqiqot olib borganlar¹. Biroq Sharq mutafakkirlarining tilshunoslikka oid qarashlari o'rganilganda, ularning aksariyat asarlarida lingvistik tipologiya bilan bog'liq ko'plab ilmiy-lingvistik ma'lumotlar kuzatildi. Jumladan, IX–XV asrlarda Markaziy Osiyo hududida yashab ijod etgan allomalar Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning dastlabki shakllari ko'zga tashlanadi². Bunday chalkash ta'limotning sababi bu allomalarning asarlari bilan yevropa olimlari XIX asrlarga kelib yaqindan tanishishga muvaffaq bo'lgan bo'lishi mumkin.

Tillarning tipologik nazariyasini o'rganish murakkab jarayondir. Buning uchun tilshunosdan kuchli mahorat va bir necha tillarni nazariy jihatdan yaxshi o'zlashtirish talab etiladi. Lingvistik tipologiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda ikki tizimga mansub bo'lgan tillar barcha sathlarda o'zaro chog'ishtiriladi. Tillarning o'ziga xos xususiyatlari va tillarni yaqinlashtiruvchi belgilari aniqlanadi.

Lingvistik tipologiya tillar o'rtasidagi genetik munosabatlardan qat'iy nazar, ularning struktur va funksional xususiyatlarini o'rganuvchi tilshunoslik sohasidir. Ilmiy jihatdan lingvistik tipologiya tillardagi yaqinlashtiruvchi va uzoqlashtiruvchi til faktlarini guruhlarga, andozalarga, tiplarga ajratish yo'li bilan tadqiq etish metodi hisoblanadi. Ko'ridaniki, tipologiya bir tomondan, tillarni tasnif qilishning umumiy nazariyalari, qonun-qoidalari va usullarini o'z ichiga olsa, ikkinchi tomondan, u til

¹ Бўронов Ж. Инглиз ва ўзбек тилларининг қиёсий грамматикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1973. – Б.283, Ярцева В.Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков. В.кн.: Типология грамматических категорий. – Москва, Мещаниновские чтения. 1975.

sistemasi birliklarini umumiy belgisi, xususiyati asosida tasnif qilish bilan shugʻullanadi.

Qarindosh va qarindosh boʻlmagan tillar oʻrtasidagi oʻxshash va farqli tomonlarning mavjudligi, ushbu tomonlarning yuzaga kelish sabablarini oʻrganish va tushunishga boʻlgan intilish tilshunoslikda alohida soha, yoʻnalish sifatida tan olingan mazkur lingvistik tipologiyaning maydonga kelishiga sabab boʻldi. Tilshunoslikda tipologiyaning rivojlanishi oʻzaro qarindosh va qarindosh boʻlmagan tillarni yaxshi oʻzlashtirishda samaralidir.

Mustaqillik yillarida Oʻzbekistonda A. Abduazizov, J. Boʻronov, Q. Toymetov, M. Irisqulov kabi olimlar tipologiya masalalari bilan shugʻullanganlar³. Tillarni chogʻishtirma oʻrganish tarjima, lingvofalsafiy, lingvodidaktik va nazariy masalalarni oʻrganishni maqsad qilib oladi.

Chet tilini shu jumladan sharq tillarini oʻrganish murakkab lingvopsixologik hodisadir. Chet tilini oʻrganish chogʻida oʻrganuvchi ongida ona tili va oʻrganilayotgan til sistemalari toʻqnashadi. Oʻrganuvchining ona tili yangi til sistemasini oʻzlashtirishni osonlashtiradi yoki aksincha, uning yoʻliga toʻsiq boʻladi. Tilshunoslikda birinchi hodisa, yaʼni muayyan tilni oʻrganayotganda oʻz ona tili bilan solishtirish jarayonida osonlik vujudga kelishi fasilitatsiya⁴ (inglizcha facilitate “yordam berish, osonlashtirish, hissa qoʻshish” maʼnolarini bildiradi) deyiladi. Aksincha, ona tilining oʻrganilayotgan tilni oʻzlashtirishga toʻsqinlik qilishi interferensiya⁵, yaʼni lotincha interferens, inter – oʻrtasida + -ferens – olib oʻtish, koʻchirish) – tilshunoslikda bir tilning boshqa tilga taʼsiri oqibatini bildiradi, boshqacha aytganda, yozma yoki ogʻzaki nutqda bir til normalarini boshqa tilda qoʻllash terminlari bilan ifodalangan.

Zamonaviy sharq tillarini ona tili bilan tipologik jihatdan tadqiq etish tilshunoslikda nisbatan yangi sohalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham bu sohada oʻrganilishi kerak boʻlgan muammolar talaygina. Tillar nazariy maqsadlarda ham chogʻishtirma oʻrganilishi mumkin. Bunda tillarning fonetik, morfologik, leksik va sintaktik sathlari sistema tarzda

³ Бўронов Ж. Инглиз ва ўзбек тилларининг қиёсий грамматикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1973. – Б.283

⁴ <https://ru.wikipedia.org/>

⁵ Ўша сайт

o‘rganilib, ularning o‘xshash va farqlari jihatlari va ularning sabablari aniqlanadi⁶.

Lingvistik tipologik tadqiqotda asosiy e‘tibor til universalialariga qaratiladi va bu sohadagi eng muhim qismdir. Til universalialari barcha tillar tizimiga xos lingvistik kategoriyadir. Til universalialari, boshqacha aytganda, universalizm tildagi umumiy kategoriyalarni o‘rganadi. Demak, universalizm til qonuniyatlarining umumlashmasidir.

Genetik va tipologik jihatdan bir turga mansub tillar tipologiyasini qiyosiy tipologiya o‘rganadi. Bu holatda tadqiqot ob‘ekti qardosh tillar bo‘lib, ularning umumiyliigi, xususiyliigi hamda o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanadi. Tillarni chog‘ishtirma-tipologik o‘rganish – tanlangan tillarning kelib chiqish va rivojlanishi, struktur, semantik va funksiyaviy holatiga ko‘ra bir turga mansub yoki mansub emasligidan qat’iy nazar ulardagi o‘zaro o‘xshashlik va farqli jihatlari aniqlashdir. Chog‘ishtirma-tipologik lingvistikada tillardagi o‘xshashlik va farqli jihatlari ularning bir tipga mansub yoki mansub emasliklariga bog‘liq bo‘lmaydi.

Demak, sharq tillarini tipologik jihatdan o‘rganish biroz murakkabroq chog‘ishtirma jarayondir. Bunday holatda sharq tilini o‘rganuvchi dastavval ona tilining lisoniy xususiyatlarini, uning o‘zigagina xos jihatlari aniqlab olishi bilan bir qatorda umumiy tilshunoslik nuqtai nazardan til universalialarini mukammal bilishi kerak. Bunday jarayondagi chog‘ishtiruv natijasida tillarning xususiy va umumiy xolatlari yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu hol esa o‘rganuvchining ongli ravishda o‘zlashtirish ko‘rsatgichini ortib borishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Бўронов Ж. Инглиз ва ўзбек тилларининг қиёсий грамматикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1973. – Б.283,
2. Баскаков Н.А., Содиқов А.С., Абдуазизов А.А. Умумий тилшунослик. – Т., 1979. – Б.37.
3. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – Б. 178.
4. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – М.: Наука, 1973
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1 том. – Т., 2000. – Б.496.
6. Юсупов О‘.Қ. Проблемы сопоставительной лингвистики. – Т., 1986.

⁶ Юсупов Ў.Қ. Проблемы сопоставительной лингвистики. – Т., 1986

-
7. Ярцева В.Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков. в.кн.: Типология грамматических категорий. – Москва, Мещаниновские чтения.1975.
 8. Usmanova, S. (2022). The importance of nonverbal means in intercultural communication. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(5), 1244-1252.
 9. Shoir, U. (2018). The use of modern educational technologies in teaching foreign languages (on the example of English). *Образовательный процесс*, (1 (3)), 29-32.
 10. Ходжаева, Н., & Губаева, Х. (2020). Issues on translation of character speech (on the example of korean-uzbek literature). *Международный журнал искусство слова*, 3(4).